

УДК 327.8[(470+571):(477)]«20»

Баканова А. О.

аспірантка

кафедра міжнародних відносин ОНУ імені І. І. Мечникова

к. 32, Французький бул., 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна

тел.: (380482) 633259, e-mail: cis_asc@paco.net

УКРАЇНА У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ СТРАТЕГІЇ РОСІЇ НА ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ

Стаття має на меті показати роль і місце України у зовнішньополітичній стратегії Росії на початку XXI ст., коли президент В. Путін знову порушив питання щодо вибору подальшого шляху розвитку держави. Дослідження політики Росії дозволило дійти висновку, що з середини 2000-х рр. Росія та Україна розійшлися. Україна просувалася в бік Європи. Росія намагалася увійти в світ як великий центр сили. Її великодержавні претензії призвели до авантур у зовнішній політиці й грубого зневажання національних інтересів.

Ключові слова: РФ, Україна, зовнішня політика, сучасні міжнародні відносини.

Майбутнє України є важливим для Росії та Європи, тому що вона розташована на ключових військових, транспортних і енергетичних коридорах, що з'єднують Євразію і Європу. Вона може бути джерелом стабільності або нестабільності. Її здатність справлятися із проблемами в кінцевому рахунку визначить, де закінчується Європа. Вирішення цього питання також буде мати значний вплив на майбутнє Росії: чи буде вона йти ізольованим шляхом, чи брати участь в європейських структурах. На сьогодні Москва в значній мірі розглядає присутність ЄС в ЗННД як гру з нульовою сумою і виклик її безпеці. В РФ побоюються, що кінцевою метою Сполучених Штатів і ЄС є сприяння зміні режиму шляхом організації «кольорової» революції в самій Росії. Отже, якщо раніше російська політична еліта була більш оптимістично налаштована щодо ЄС, розглядаючи його як більш м'який союз, ніж НАТО, після «помаранчевої революції» в Україні ЄС дав Кремлю підставу виступати проти подальшого розширення ЄС на Схід, хоча б така перспектива була дуже далекою. Те, що відбувається всередині Росії, буде визначати, наскільки Москва готова поважати геополітичний вибір України, й навіть визначати їхній подальший політичний розвиток.

Серед праць, що присвячені місцю Україні в сучасній російській політиці, слід назвати статті Тараса Кузьо, Дмитрія Треніна, Васілія Астрова, Роланда Гьотца, які продемонстрували наростання основних проблем у відносинах Росії та України протягом всього періоду після розпаду СРСР [1–4].

Метою статті є виявлення еволюції політики Росії щодо України на фоні корінних змін у зовнішній політиці Москви, яка відбулася за президентського терміну Володимира Путіна. Серед завдань також виявлення осно-

вних інтересів Росії щодо України; аналіз причин, які призвели Кремль до поразки під час президентських виборів в Україні у 2004 р., розгляд уроків, які згодом були набуті з цього; аналіз газової кризи 2006 р. та її наслідків. Стаття не торкається періоду після початку Євромайдану 2013 р., оскільки він знаменував початок нового періоду взаємовідносин між РФ та Україною, отже заслуговує окремого дослідження.

Докорінні зміни в зовнішній політиці Росії відбулись не відразу після приходу Володимира Путіна до влади. Але між 2003 і 2005 рр. Кремль визначив Росію як самостійну велику державу, наполягаючи на тому, щоб і Сполучені Штати, і Європейський Союз ставилися до Росії як до рівного партнера [5]. Крім того, він зміцнив відносини з Китаєм та Індією, розглядаючи їх, разом з Бразилією, як сили, що у майбутньому допоможуть встановленню багатопольярного світового порядку замість гегемонії США. З точки зору Москви, це був вдалий момент, адже дії США в Іраку підірвали глобальну позицію Америки.

Зовнішня політика Росії знову стала напористою. Інтереси Росії все частіше формулювалися в конкретних економічних умовах, із застосуванням економічних санкцій. Вважаючи надлишок енергії своєю основною перевагою, уряд Росії прагнув забезпечити свою домінуючість у енергетичному секторі країни. Нерідко ця напористість оберталася на відверту погрозу, як це сталося в 2006 р. щодо Грузії. Центральна Азія, Південний Кавказ та Україна розглядалися як поля бою із Заходом.

Зміцнивши свої позиції за кілька перших років, Путін намагався використовувати як традиційний російський патріотизм, так і новий постімперський націоналізм для підсилення легітимності його уряду. Офіційний націоналізм Кремля знайшов своє відображення у таких поняттях-близнюках, як «суверенна демократія» і «енергетична супердержава», обидва з яких вийшли на перший план у 2005 р. [5].

Цілком логічно, що замість того, щоб намагатися інтегруватися із Заходом, Росії була поставлена мета створення системи із центром у Кремлі на території колишнього Радянського Союзу. Пострадянське Співтовариство Незалежних Держав (СНД) було проголошене Москвою як клінічно мертва установа. Однак площа, яку займає СНД, тобто колишній Радянський Союз мінус три країни Балтії, розглядалася як головне поле для активної зовнішньої політики Росії. Нові держави розглядалися як природне місце для економічної експансії Росії, її політичного впливу і культурної першості. Ця експансіоністська заява бачила вплив США та Європи в СНД в якості основної перешкоди для здійснення Росією своїх цілей, створюючи тим самим ситуацію гри з нульовою сумою.

У цьому розумінні Україна зайняла видатне місце. Росія не прагнула «возз'єднання» з Україною. «Лідери та еліта Росії бачать Україну як суму прибуткових активів і привабливих можливостей, а не як територію, яка повинна бути фізично приєднана до Росії» [2, с. 197]. Тим не менш значна частка росіян бачила Україну як відокремлену державу, а не як чужу іноземну країну. Багато українців, у свою чергу, дотримувалися аналогічного ставлення до Росії. Значення України для Росії, в першу чергу, визначало-

ся кількома ключовими факторами. Найважливішим серед них є позиція України як транзитного коридору для російських нафти і газу на шляху до клієнтів в ЄС. Лише на щабель нижче йдуть різні економічні активи в Україні, від металів до телекомунікацій, які становлять інтерес для бізнес-груп Росії. Крім того, Україна є домівкою для найбільшої частини російськомовного населення за межами Російської Федерації, яка складає схід та південь країни. Нарешті, Російська православна церква розглядає Україну, поряд із самою Росією і Білоруссю, як невід'ємну частину своєї «канонічної території». Але, що важливо, в свою чергу демократична еволюція України впливає на внутрішній соціально-політичний розвиток Росії.

До початку 2000-х рр. Москва, по суті, погоджувалася з хитанням Києва між Росією і Заходом. Проте в 2003 р. вона зробила спробу прив'язати Україну до Росії. Проект Єдиного Економічного Простору (ЄЕП), який спочатку призводить до економічного союзу, а зрештою до групування з політики та безпеки, під егідою Москви, Росії, Білорусі, Казахстану і України, був створений з явною метою усунути Україну подалі від ЄС і НАТО [6].

Цей проект, проте, був заснований на помилковій передумові. Москва дізналася правду про Україну важким шляхом фіаско під час президентської виборчої кампанії 2004 р., яка закінчилася «помаранчевою революцією».

Розробляючи свою стратегію напередодні президентських виборів 2004 р. в Україні, Кремль зробив величезний прорахунок. Він поклався на єдиного кандидата від «партії влади», висунутого попереднім президентом Леонідом Кучмою. Прем'єр-міністр Віктор Янукович вважався проросійським політиком. Кремль повинен був знати, що в Україні не могло бути сумлінного проросійського політика. Щоб бути щиро і послідовно проросійським, а не просто розігрувати російську карту, треба було відмовитися від України і побажати її включення до складу Росії. Сам Кучма, вперше обраний у 1994 р. в якості дружнього Росії кандидата, дуже скоро виявив, що він був українським президентом й важким партнером для Кремля. Путін засвідчив ненадійність Кучми на його зустрічі з новим президентом України Віктором Ющенком в Астані в січні 2005 р. [2, с. 201]. Гліб Павловський, кремлівський політтехнолог, що працював на Януковича від імені Кремля, зазначив, що умови його контракту з адміністрацією президента Росії включали забезпечення перемоги на виборах, які він підготував (хоча це було оскаржене українською опозицією), але не перешкоджання революції [2, с. 202]. Пізніше Кремль зробив ще одну помилку, розуміючи революцію як режисовану США «спецоперацію». До весни 2005 р. його самовпевненість впала до найнижчого рівня з моменту приходу Путіна до влади.

Незабаром Москві стало зрозуміло, що «помаранчева» перемога не була кінцем світу. Насамперед ефект демократичної мобілізації у Києві не зміг вплинути на Росію. Не було шансів «помаранчевої революції» в Росії. Що стосується України, гра була довгою; політтехнології вдосконалювалися.

У центрі уваги опинилася проблема підвищення цін на газ. З точки зору Кремля, не було ніяких причин продовжувати субсидювати інші колишні

радянські економіки на суму в кілька мільярдів доларів на рік. Однак продаж продуктів нижче ринкової ціни зазвичай створює політичну залежність. Таким чином, штучне заниження цін на енергоносії, а не підвищення цін до світового рівня, є справжньою енергетичною зброєю. По-друге, протягом 1990-х і початку 2000-х рр. схеми оплати між Україною і Росією за поставки російського газу були дуже сумнівними, що призвело до правдоподібних звинувачень у великому шахрайстві, яке було пов'язано з обома сторонами.

У середині 2000-х рр. «Газпром» готувався до великого стрибка вперед до капіталізації і оголосив про лібералізацію свого ринку акцій; стара схема стала непридатною. Газпром встановив нову ціну для своїх українських клієнтів (\$ 160 за 1000 куб. м) навесні 2005 р., але не оприлюднив цього [7, с. 27]. Друга помилка «Газпрому» полягала в тому, що його переговори втратили наймовірну кількість часу влітку і восени 2005 р. та зазнали невдачі у досягненні будь-якого прогресу в переговорах з українцями, які вдалися до тактики зволікання. Розуміючи, що українці перехитрили «Газпром», Кремль наказав газовій компанії перемикає передачі різко і переходити від переговорів до диктату з підвищенням цін більше ніж на 300 % і суворими часовими рамками [7, с. 31].

Українці, які зіткнулися із раптовою і гострою кризою, були неспроможні прийняти рішення. Росіяни в день нового 2006 року припинили постачання в Україну, продовжуючи качати газ через Україну до своїх клієнтів у Західній і Центральній Європі. Росія знала, що Україні доведеться відкачувати частину транзитного газу, щоб вберегти себе в середині зими. Вони розраховували, що Київ «вкраде» газ, який йшов до ЄС, й європейці розсердяться на Україну.

Насправді європейці виявилися досить м'якими щодо України й звинуватили росіян у використанні енергопостачання як зброї. Новорічна криза закінчилася через чотири дні, коли «Газпром» і «Нафтогаз» України досягли досить складної і все ще не повністю прозорої угоди. Угодою було встановлено нові ціни на газ, майже в два рази вищі за попередні, але в два рази нижчі, ніж перші цифри «Газпрому».

«Газпром» виграв в матеріальному плані. За перші чотири місяці 2006 р. він отримав 100 млрд дол й став третьою за величиною компанією світу до кінця квітня 2006 р. [7, с. 42]. Однак РФ в кінцевому рахунку сильно програла. Москва, яка раніше рекламувала свою надійність як постачальника енергоресурсів, зіткнулася зі шквалом критики з боку США та Європи, якої вона не зазнавала ще з брежневських часів. Російське головування у великій вісімці, яке формально розпочалося в день української газової кризи, замість того, щоб увінчати успіх президента Путіна, перетворилося на привід посадити Росію на лаву підсудних як грубого міжнародного злочинця.

Що стосується України, насправді це був акт звільнення України від залежності від Росії. З тих пір Київ заборгував Росії суму за спожитий газ — але більше нічого.

Газова криза відбулася менш ніж за три місяці до парламентських виборів в Україні. На відміну від 2004 р., Кремль зайняв стриману позицію.

Він сподівався на хороший результат партії Регіонів, але утримався від занадто сильного внутрішнього впливу. У наступні місяці після парламентських виборів березня 2006 р. Росія допомогла підняти питання щодо НАТО в Україні. Наталія Вітренко запустила небезпечну антинаївську кампанію, часто з'являючись на російських телеканалах. Віктор Янукович підняв питання про статус російської мови на сході та півдні. Врешті решт революційна коаліція розпалася й у серпні 2006 р. Янукович став прем'єр-міністром й одразу проголосив, що Україна не готова до плану дій з членства в НАТО. Таким чином, був підготовлений ґрунт для візиту Путіна в Україну до кінця 2006 р., його першої офіційної поїздки з часів фіаско 2004 р. [8, с. 202].

Політична реформа в Україні, яка була здійснена після «помаранчевої революції», робила завдання РФ легшим. Як парламентсько-президентська республіка, Україна управлялася слабкими коаліційними урядами. Завдяки своїм економічним важелям Кремль був в змозі зробити життя для українських лідерів легшим чи важчим, залежно від поведінки тих лідерів. Москва також черпала впевненість в тому, що пронатівські настрої в Україні були ослаблені, а більшість її населення, за винятком західних регіонів, не розглядала Росію як ворога.

Одним абсолютно неочікуваним наслідком було те, що з організацією альянсу (хоча й тимчасового) Ющенко — Янукович шанси на розкол України, який міг би загрожувати її політичній єдності і територіальній цілісності, різко скоротилися. Це стримувало російських іредентистів, які прагнули підірвати державність України [9, с. 62].

Москва почала працювати над шляхами економічного зближення України з Росією. Навіть при тому, що ЄЄП виглядав непривабливо, він ще був зручним прикриттям для економічної експансії Росії в Україну і розвитку спільної інфраструктури, що мало забезпечити необхідний зв'язок між двома країнами [10, с. 13].

Метою Москви стала дружба і нейтральна Україна, тобто пізня версія Фінляндії, розташованої між Росією і Заходом. Для Росії принциповим стало питання про продовження права на базування Чорноморського флоту в Криму після 2017 р., коли поточний договір, підписаний в 1997 р., закінчувався. Також важливим для РФ було збереження використання двох радарів раннього попередження у Мукачевому та Севастополі, які РФ орендувала в Україні. Ще одним подразником був кордон в Азовському морі, поблизу Керченської протоки.

У додаток політика Росії щодо України могла б, як і раніше, базуватися на сильних культурних зв'язках між двома націями. Тим не менш, новий російський зовнішньополітичний підхід, побудований на грубій силовій політиці, був не в змозі цього зробити. Росія віддала перевагу жорсткій силі, що у сповна почало проявлятися у 2013 р.

Таким чином, вивчення зовнішньополітичної стратегії Росії щодо України приводить до кількох важливих висновків. З середини 2000-х рр. Росія і Україна розійшлися. Росія прагнула увійти у світ як найбільший центр влади. Україна рухалася в бік Європи. Протягом періоду після 2004 р.

Україну охопив політичний плюралізм. Її політичні утворення займалися реальною політичною боротьбою. Її судова система була далеко не ідеальною, але не залежала від політичних властей. Її засоби масової інформації, не тільки преса, але перш за все телебачення, були вже дійсно вільними й енергійними. Її громадяни подорожували на схід і захід, все більше і більше людей ідентифікували себе з Європою та її сучасними цінностями. Її бізнес-інтереси, в тому числі інтереси східноукраїнських магнатів, все частіше орієнтувалися на Захід. Не чекаючи західної взаємності, Україна відкрила себе для безвізового режиму з країнами ЄС та Північної Америки. Протягом пострадянських часів Україні вдалося знайти ідентичність і просуватися в напрямку економічної і політичної модернізації. Росія, у свою чергу, не змогла змиритися з життям «після імперії»; великодержавні претензії призвели до авантюри у зовнішній політиці й грубого нівелювання національних інтересів на користь невеличкої групки осіб, що володіли водночас владою та власністю.

Список використаної літератури

1. Kuzio T. Oligarchs, Tapes and Oranges: Kuchmagate to the Orange Revolution / Taras Kuzio // *Journal of Communist Studies and Transition Politics*. — 2007. — Vol. 23, N 1. — P. 5–31.
2. Trenin D. Russia and Ukraine / Dmitri Trenin // *The New Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova* / [Ed. D. Hamilton, G. Mangott]. — Wash.; Vienna: Center for Transatlantic Relations / Austrian Institute for International Affairs, 2007. — P. 195–214.
3. Astrov V. Belarus, Ukraine and Moldova: Economic Developments and Integration Prospects / Vasily Astrov, Peter Havlik // *The New Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova* / [Ed. D. Hamilton, G. Mangott]. — Wash.; Vienna: Center for Transatlantic Relations / Austrian Institute for International Affairs, 2007. — P. 127–148.
4. Gotz R. Ukraine and Belarus: Their Energy Dependence on Russia and their Roles as Transit Countries / Roland Gotz // *The New Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova* / [Ed. D. Hamilton, G. Mangott]. — Wash.; Vienna: Center for Transatlantic Relations / Austrian Institute for International Affairs, 2007. — P. 149–170.
5. Piontkovsky A. Ukraine between Russia and the EU / Andrey Piontkovsky // *National Security and Defence Journal* [Electronic resource]. — Available on the web at: www.razumkov.org.ua/...journal/NSD_133-134_eng_1.pdf
6. New Integration Project for Eurasia — A Future That Is Being Born Today [Electronic resource]. — Available on the web at: <http://www.izvestia.ru>
7. Kuzio T. Prospects for the Political and Economic Development of Ukraine / Taras Kuzio // *The New Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova* / [Ed. D. Hamilton, G. Mangott]. — Wash.; Vienna: Center for Transatlantic Relations; Austrian Institute for International Affairs, 2007. — P. 25–54.
8. Korosteleva J. «Feeling European»: The view from Belarus, Russia and Ukraine / J. Korosteleva, S. White // *Contemporary Politics*. — 2006. — Vol. 12, N 2. — P. 193–205.
9. Shulman S. National identity and public support for political and economic reform in Ukraine / S. Shulman // *Slavic Review*. — 2005. — Vol. 64, N 1. — P. 59–87.
10. Ukraine — Russia: From Crisis to Effective Cooperation. Analytical Report of the Razumkov Center // *National Security and Defence Journal* [Electronic resource]. — Available on the web at: www.razumkov.org.ua/...journal/NSD_133-134_eng_1.pdf

Стаття надійшла до редакції 03.03.2015

Баканова А. А.

кафедра міжнародних відносин ОНУ ім. І. І. Мечникова
к. 32, Французький бул., 24/26, г. Одеса-58, 65058, Україна

УКРАИНА ВО ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОЙ СТРАТЕГИИ РОССИИ В НАЧАЛЕ XXI ВЕКА

Резюме

Статья призвана показать роль и место Украины во внешнеполитической стратегии России в начале XXI в., когда новый президент В. Путин снова поставил вопрос выбора дальнейшего пути развития государства. Исследование политики России позволило сделать вывод, что с середины 2000-х гг. Россия и Украина разошлись. Украина двигалась в сторону Европы. Россия желала войти в мир як великий центр силы. Ее великодержавные претензии привели к авантюрам во внешней политике и грубому пренебрежению национальными интересами.

Ключевые слова: РФ, Украина, внешняя политика, современные международные отношения.

Bakanova A.

Ukraine in foreign policy strategy of Russia at the beginning of XXI century
Department of International Relations, Odessa National University
к. 32, French Bul., 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

УКРАИНА ВО ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОЙ СТРАТЕГИИ РОССИИ В НАЧАЛЕ XXI ВЕКА

Summary

This article aims to show role and place of Ukraine in foreign policy strategy of Russia at the beginning of XXI century when new president V. Putin put the question of choice of further road of state' development again. Studying of Russian policy was let resume that Russia and Ukraine went different ways from the middle of 2000's. Ukraine goes to Europe. Russia wants to be centre of superpower. Its superpower ambitions led to adventures in foreign policy and rude neglect of national interests.

Key words: Russian Federation, Ukraine, foreign policy, contemporary international relations.